

AD LEERINTVELD

Het liedboek voor Anna Steyn

Gekalligrafeerde liefdesliederen en de receptie van gedrukte liedboeken uit het begin van de zeventiende eeuw

Abstract – This article deals with the songbook of Anna Steyn from 1611. In the first part, it is argued that the calligraphic first part of it was made by (or by order of) Cornelis van Beresteyn as a farewell gift to Anna Steyn who did not requite his love. Secondly, it appears that on the following pages of the book others wrote songs from printed songbooks from the period. This makes Anna Steyn's songbook a good example of the contemporary reception of songs and of the interconnection of written and printed sources. A plea to start a centralized database of Dutch early modern handwritten literary texts, along the lines of that of English texts by Peter Beal, concludes this article.

In 1998 slaagden het Rijksmuseum te Amsterdam en de Koninklijke Bibliotheek (KB) te Den Haag erin met steun van stichtingen en sponsors gezamenlijk het liedboek van Anna Steyn aan te kopen.¹ Bijzondere tekeningen door Cornelisz Claesz van Wieringen (voor of in 1575-1633) trokken de belangstelling van het Rijksmuseum, maar vooral een aquarel door Willem Buytewech (1591/92-1624), de herderin Silvia voorstellend, vormde een doorslaggevend argument voor deze acquisitie. De uitvoering en de geschreven inhoud waren voor de KB reden om het boek in de collectie op te nemen. Het boek in oblong kwartoformaat is gebonden in groen fluweel dat met goud- en zilverdraad is geborduurd. Het bevat nu nog 138 bladen, dus 276 pagina's en daarvan zijn er 198 van tekst of tekening voorzien. Het liedboek is gevuld met 95 teksten, waaronder circa 70 liederen, 2 sonnetten, 15 spreuken en 3 rebussen. Er staan 5 aquarellen in en diverse kleinere pentekeningetjes. Tegen het einde is een reeks van 39 pagina's blanco gebleven. Het handschrift is gedateerd. Het jaartal 1611 komt voor op de titelpagina en op zeven andere bladzijden. De aquarel van Buytewech is gedateerd 1612.²

In een gedegen artikel hebben Irene en Pieter van Thiel de schrijvers en tekenaars in dit liedboek getraceerd en in de historische en sociale context van Anna Steyn geplaatst.³ Anna Tymansdr Steyn werd geboren in 1589 in Haarlem en stierf in diezelfde stad in 1618, vermoedelijk in het kraambed. Ze overleed namelijk negen maanden na haar huwelijk met Mr. Paulus Arentsz van Beresteyn (1588-1636). In 1611-1612 is Anna dit liedboek aangeboden, vol teksten en tekeningen

1 Schapelhouman en Leerintveld 1998. De tekeningen zijn eigendom van en beschreven in de catalogus van het Rijksmuseum te Amsterdam, het gehele liedboek, inclusief de tekeningen, wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, signatuur 79 J 30. Deze bijdrage is een bewerkte versie van mijn lezing op het congres *Pen, penseel, pers en podium. De medialiteit van cultuur en wetenschap in de zeventiende eeuw* dat de Werkgroep Zeventiende Eeuw op 29 augustus 2009 te Amsterdam organiseerde. Ik dank de redactie voor het commentaar op een eerdere versie.

2 Dit prachtige liedboek is inmiddels geheel gedigitaliseerd en zal medio 2012 als 'bladerboek' via de website van de KB te bekijken zijn. Zie: <http://www.kb.nl/menu/bladerboeken.html>

3 Van Thiel 2003.

bijgebracht door ene CvB, wiens sierlijke initialen op het titelblad en andere pagina's te lezen staan.

Deze CvB is naar alle waarschijnlijkheid Cornelis van Beresteyn (1586-1638), een neef van de genoemde Paulus Arentsz van Beresteyn. Zijn achternaam staat genoteerd op fol. 29r. De Van Thiels hebben in hun onderzoek alle voorkomende C's van Beresteyn (Cornelis, Claesje, Caecilia en Catharina) de revue laten passeren en komen op goede gronden bij neef Cornelis uit. Hij is te Delft geboren uit Haarlemse ouders, de koopman en burgemeester Paulus Cornelis van Beresteyn (1548-1625) en Volckje Claesdr Knobbert (1554-1634), volgde mogelijk de Latijnse school te Haarlem toen Schrevelius daar conrector was en schreef zich in 1604 in als student in de rechten te Leiden. Van 1608 tot 1611 maakte hij een 'grand tour' door Frankrijk, Zwitserland en Italië. Na terugkeer vestigde hij zich als advocaat te Delft. Hij trouwde in 1613.⁴

1 Het liedboek

De fraai bewerkte band van het liedboek maakt in één oogopslag duidelijk dat we hier te maken hebben met een amoureux boek. Centraal op het voorplat is in goud- en zilverdraad een gekroond hart weergegeven, doorboord met twee pijlen. Het achterplat toont in het midden een monogram samengesteld uit de letters A, N, S, T, E en Y waaruit de naam ASTEYN gevormd kan worden.⁵ Het titelblad (fol. 2r) geeft in een fraai getekende liefdesknoop van in elkaar gestrikte linten de namen van Anna Steyn en CvB weer (afb. 1). Om hen is het te doen. De beide Latijnse spreuken 'Fer, Fuge, Spera' (Duld, Mijd, Hoop) en 'Dum Spiro, Spero' (Zolang ik adem, hoop ik) doen vermoeden dat een hoopvolle minnaar (CvB) deze bundel met een bepaalde bedoeling voor Anna Steyn heeft aangelegd. Nadere analyse van de inhoud zal dit uitwijzen. Eerst volgt een bespreking van de 'handen' die in dit liedboek te onderkennen zijn.

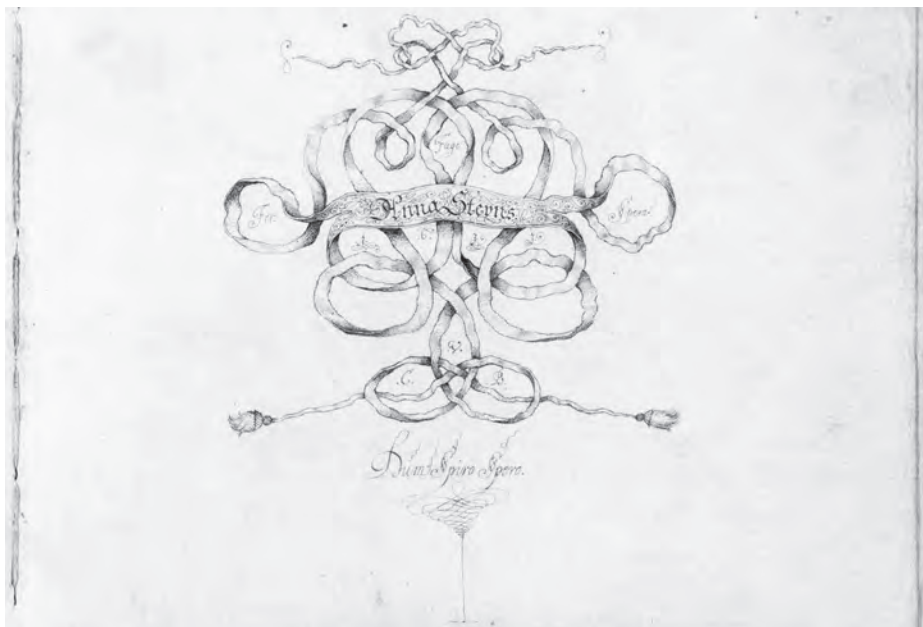
De initialen CvB komen behalve op de titelpagina voor op de pagina's 4r, 5r, 16v, 29r (hier is de B aangevuld tot 'Beresteyn'). Het schrift op deze pagina's tot en met fol. 37v is kalligrafisch en bij de liedjes ook zeer verzorgd in de afwisseling van gekozen lettervorm bij titelregels en wijsaanduidingen. De in een fijne lijnvoering uitgevoerde krullen en 'sluitstukken' vertonen in dit gedeelte van het liedboek zo'n grote mate van overeenkomst dat hier één schrijfhand aan het werk moet zijn geweest. Het is mogelijk dat Cornelis van Beresteyn zelf als kalligraaf actief is geweest, maar zekerheid daaromtrent is er niet.⁶ Mogelijk heeft een beroepsschrijver in zijn opdracht dit fraaie schrijfwerk afgeleverd. De eenheid van uitvoering rechtvaardigt wel de conclusie dat de eerste helft van het liedboek op naam van Cornelis van Beresteyn gesteld kan worden.

Vanaf fol. 38r is het schrift minder zwierig. Het valt te kenschetsen als een hoekig schrift, de letters zijn minder fijn en de schrijfhoek helt meer naar rechts. Hier is een andere hand te onderkennen. Deze hand is tot en met fol. 57r aan het werk

⁴ *Idem*: 45-47.

⁵ *Idem*: 37 en 59, noot 4.

⁶ *Idem*: 46.

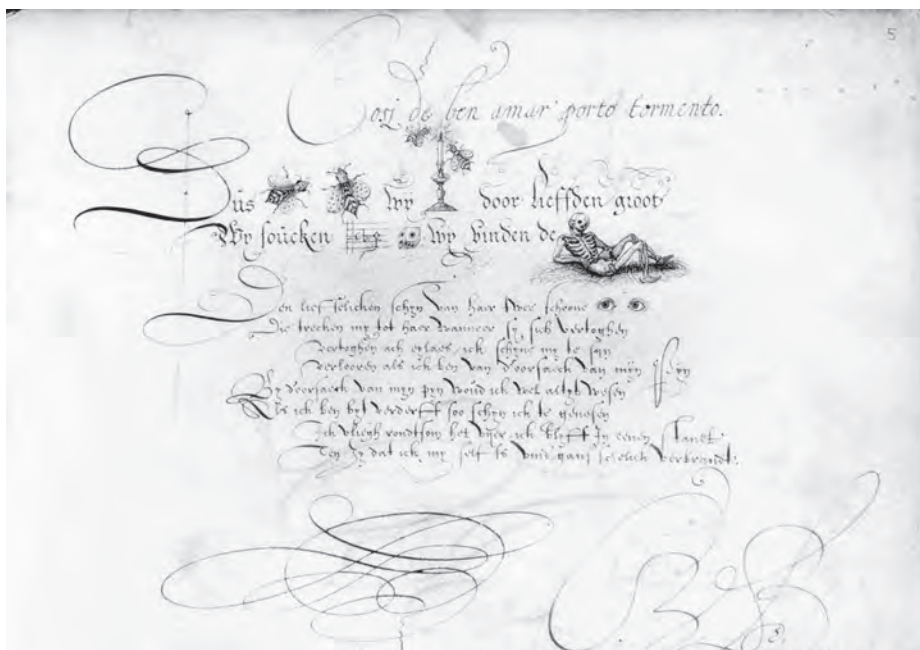
Afb. 1 Liedboek van Anna Steyn, titelpagina. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 79 J 30, fol. 2r.

en omdat op fol. 42v, 53v en 57r de naam 'B. Hackius' voorkomt, kan dit gedeelte aan Boudewijn Hackius worden toegeschreven. Deze Hackius heeft zich twee jaar vóór Cornelis van Beresteyn te Leiden als student ingeschreven en was bevriend met leden van de Haarlemse familie Colterman, de familie van Anna Steyns moeder.⁷

Vanaf fol. 57v hebben meer personen een bijdrage geschreven in het liedboek. Ze zijn met meer of minder grote zekerheid geïdentificeerd.⁸ Gerard Sas, een buurjongen van de Coltermans, vulde met zijn bijdragen fol. 57v tot en met 61v. Zijn schrift wordt gekenmerkt door de dikkere aanzet van de basislijnen van de letters en is op fol. 57v met goud gehoogd. Degene die met 'W. van Graeff' in goud het lied op fol. 85r signeerde, zou de Haarlemse brouwer mr. Willem van de Graeff kunnen zijn. Zijn kriebelige, wat gedrongen schrift komt voor op fol. 84r tot 85r. De bladen 88v tot en met 90r zijn beschreven door J.C., achter welke initialen waarschijnlijk een neef van Anna Steyn, Johan Colterman, schuilgaat. Fol. 96r toont in een kader van doorgestreepte s-jes, de zogenaamde 'S fermées', de naam 'A. Rosa'. Dit is Anthony Rosa over wie niet meer bekend is dan dat hij zich in 1614 te Leiden liet inschrijven als student in de rechten. De naam van Cornelis van der Laen, zoon van de Haarlemse burgemeester Gerard van der Laen, komt voor op fol. 134v. De laatste identificatie betreft Theodorus Schrevelius (1572-1649), conrector en later rector van de Latijnse School te Haarlem. Zijn monogram TS komt voor op de voorlaatste pagina (fol. 137v) van het liedboek. De La-

⁷ *Idem*: 47.

⁸ *Idem*: 53-56.

Afb. 2 Liedboek van Anna Steyn, embleem uit *Quaeris quid sit amor?* van Daniel Heinsius. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 79 J 30, fol. 5r.

tijnse tekst op fol. 1r is ook van zijn hand. De veronderstelling dat de teksten van fol. 98r tot en met 105r, met op fol. 98r, 102r en 105r een signering van een hoofdletter P met een superieure s, geschreven zijn door Paulus van Beresteyn, acht ik niet overtuigend. De afbeeldingen 21 en 22 die in het artikel van de Van Thiels zijn opgenomen, laten grote verschillen zien, juist in de vorming van de hoofdletter P.

De hierboven geïdentificeerde contribuanten aan het liedboek voor Anna Steyn hebben allen banden met Haarlem. Het is dan ook niet vreemd dat op fol. 37v een rebus is aangebracht die te lezen valt als: 'Wij rapen geneuchten deur der druiven Soeticheyt'. Het woord 'rapen' is weergegeven door twee getekende rapen, 'deur' is een deur en ook de druiven zijn getekend. Deze rebus is bijna gelijk aan de rebus die Maarten van Heemskerck (1498-1574) rond 1550 heeft bedacht bij het devies van de Haarlemse rederijderskamer 'De wijngaardranken'. Daar luidt de oplossing: 'Deur der druiven soetheit rapen wij solaa's'.

Hij komt ook voor op een nieuwjaarsprent van deze kamer uit 1600 door Karel van Mander (1548-1606) en Jacob Matham (1571-1631).⁹ De laatste onderdelen van de rebus op deze prent (een stukje muziek met een sol-leutel en een dobbelsteen met de 1, de aas) zijn verrassend genoeg ook te vinden op een andere pagina in het liedboek van Anna Steyn, op fol. 5r. namelijk (afb. 2). De rebus hier betekent: 'Dus [vliegen] wij [helaas] door liefden groot / wij soucken [sol-aas] wy vinden de [doot]'. De Amsterdamse latinist Ari Wesseling zag dat deze hele pa-

⁹ Van Boheemen en Van der Heijden 1999: 136-137; *New Hollstein - Van Mander*: 185-186; *New Hollstein. Van Heemskerck. Part II*: 246.

gina een bewerking is van het embleem ‘Cosi de ben amar porto tormento’, dat is nummer 8 in Daniel Heinsius’ *Quaeris quid sit amor?* uit 1601.¹⁰ De pictura, de kaars met vliegen, is hier in rebusvorm weergegeven. Heinsius’ bijbehorende gedicht is onder de rebus overgenomen¹¹:

Den lieffelicken schyn van haer twee schoone ogen [*deze zijn getekend*]
 Die trecken my tot haer wanneer sy sich vertoghen
 Vertoghen ach eylaes, ick schyne my te syn
 Verlooren als ick ben van d’oorsaeck van mijn Pijn
 By d’oorsaeck van myn pyn woud ick wel altyt wesen
 Als ick ben byt verderff soo schyn ick te genesen
 Ick vlieghe rondtsom het vyer, ick blyff In eenen standt
 Ten zy dat ick my selffs vind’ gansschelick verbrandt.

C.vB.

Cornelis van Beresteyn heeft zich in Heinsius’ tekst herkend en die van toepassing geacht op zijn eigen situatie. Dit vraagt om een nadere analyse van de andere bijdragen van Cornelis van Beresteyn.

2 Cornelis van Beresteyn in zijn liedboek voor Anna Steyn

‘En attendant J’espere’ luidt de spreuk onder een liefdeslied op fol. 13v, ‘al wachtende, hoop ik’. Dit is een variant van de spreuk ‘Dum spiro, spero’ die op titelblad en op de laatste bladzijde van het liedboek voorkomt, ‘Zolang er leven is, is er hoop’. Dit motto van Cornelis van Beresteyn karakteriseert zijn houding tegenover zijn geliefde Anna Steyn. Teruggekeerd van zijn ‘grand tour’ biedt hij haar een luxueus geschenk, dit fraai gekalligrafeerd liedboek met liefdesliederen aan. De ik uit de teksten moet voor de bestemmeling van het geschenk samenvallen met de schenker Cornelis van Beresteyn.

Hij zet meteen hoog in. Na de fraaie titelpagina staat op fol. 2v in het Grieks dat door het zien het beminnen ontstaat en in het Frans dat je maar voor één dame kunt sterven. Het volgende lied (fol. 3r-v) beschrijft dat de minnaar inderdaad door het zien van de geliefde bevrijd wordt van zijn drukkende last:

Want ghy vuyt my verJaghen doet
 Druck en benouwen, als ick aenschouwen
 Mach u fiere gelaet, (fol. 3r: r. 11-13)

Hij vraagt haar hem te komen troosten omdat hij anders moet sterven:

Anders moet ick In pyn, en swaer elenden
 Doort derreven van dyn
 Zeer Lieffelick aenschyn
 Myn leven Enden (fol. 3v: r. 29-32).

10 Wesseling 2008: 119-120.

11 De citaten worden diplomatisch weergegeven, zonder toevoeging van interpunctie of normalisatie van het hoofdlettergebruik. De toegevoegde regeltelling is de telling per lied of gedicht. Via de website van de KB (zie noot 2) zijn de genoemde bladzijden uit het liedboek te bekijken.

Toch slaat de twijfel toe. Op fol. 4 r vraagt hij zich in een ‘Sonet’ af:

Off dunckt het u tot wraeck, dat ghy my dus syet Lyden
En schept ghy In myn Noot een Jeuchelick verblyden (fol. 4r, r. 12-13).

Na de spreuk ‘Plutost Mourir que / Changer’ (fol. 4v) kopieert Van Beresteyn, zoals we zagen, op fol. 5r het bovenvermelde embleem uit Heinsius’ bundel *Quaeris quid sit amor?* Hij kan niet anders dan in de nabijheid van zijn geliefde verblijven. Alleen dat geneest hem van de pijn. Na opnieuw enkele toepasselijke spreuken om de hoop niet te laten varen, zingt de minnaar:

Ick leef In hoop en vreesen, En ick twyffel aen myn sin
Oft waer sou moghen weesen Dat ick hyer by u bin.
T is waer ick siet, maer ick looft nyet
Myn waerste Coningin (fol. 6r, r. 5-8).

Deze toestand duurt voort. De minnaar roept vervolgens herders tot getuigen. Zij kennen immers de klassieke liefde tussen Philis en Damon en moeten nu zien dat deze Philis (Anna Steyn) haar Damon (Cornelis van Beresteyn) versmaadt:

Ghy Herders die Wel lichtelick siet
Wat het bediet
Als ghij In deese boomen meest
Philis geschreven en *Damon* neven
Haer syde leest

Neempt doch exempel aen mijn quaat
En siet mijn staet.
Sy viel my doentertyt seer soet
Maer nu daer teghen, heeft sy gecreghen
Een wreet gemoet (fol. 8r, r. 1-10).

Dit pastoraal gekleurde lied eindigt in mineur:

Dit Trouweloos vermetelt Dier
Gaet my begeven, en laet my leven,
Alleen Int vier (fol. 9v, r. 48-50).

Na dit slot haalt de minnaar een gezegde van Propertius aan: ‘Omnia vertuntur certe vertuntur amores / Vinceris aut vincas Hæc In amore rota est’ (Propertius. Lib. II, 8, 7-8 : ‘Alles verandert en zeker de liefde. / Je wint of wordt overwonnen. Zo draait het wiel van Fortuin in de liefde’).

Hierna volgt een lied (fol. 10r-11r) waarin de geliefde op een petrarkistische wijze wordt bezongen. Dit lied wordt afgesloten met een citaat uit Guarini waarbije een prachtig getekend zangvogeltje is afgebeeld.¹² Vervolgens bezingt de minnaar

¹² Felice qui vj Mira / Piu Felice qui per Voj Sospira / Felicissimo poj qui Sospirando fa Sospirar voj (Gelukkig is hij die naar u kijkt / Gelukkiger is hij die naar u smacht / Maar het gelukkigst is hij die door te smachten, u laat smachten). Deze tekst van Giovanni Battista Guarini (1538-1612) is als madrigaal bekend geworden, bijvoorbeeld via *Il primo libro de madrigali* van Salomon Rossi, Venetia 1600, zie Charbon 1973: 147. Het door haar beschreven exemplaar is thans in het Nederlands Muziek Instituut in Den Haag en opgenomen in de catalogus van de KB, signatuur: NMI 14 L 40.

zijn luit in een melancholisch lied:

Ach nu myn luyt. Met derelick geclach.
 Claecht den rouw vuyt, Die ick nyet melden mach
 Dat by gebreck, Want myn siel wert gequelt
 Door haer vertreck. Dat my In onrust stelt (fol. 11v, r. 1-4).

De minnaar blijft hopen en zijn lief prijzen. Toch is het afscheid nabij. In het lied op de wijze van de 'Engelse Lamentatie' (fol. 16r-16v) zingt hij in de laatste strofe:

Nobel *Deesse* soet
 In danck wilt dit aenvaten
 Myn Schoon *Princesse* moet
 Ghy syn, sonder aflaeten
 Hyer mede schryft
 Myn hant, dat u ontmoeten
 Hondert Duysent groeten
 En voorts *In vrede blyft* (fol. 16v, r. 41-48).

Inderdaad zijn deze geliefden niet voor elkaar bestemd. Toch blijft hij haar prijzen en eren en legt hij zich neer bij haar keuze:

ADieu schoon lieff die ick hebb bemint.
Mint ghy een ander u wel beraet
Raet of ick mij bet heb besint
Sint dat ghy my het desperaet
Raet ontbrack my en quam te *Laet*
Laet ghy my ick kies oock een *Lief*
Liefst hadt ick nochtans u *genaedt*.
Naet scheyden mist elck syn *Gerieff* (fol. 20v).

Het voert te ver om hier alle teksten uitvoerig toe te lichten. Duidelijk is geworden dat deze bundel vol amoureuze liederen en gedichten een afscheidsbundel is. Cornelis van Beresteyn had in 1611 de hoop Anna Steyn tot de zijne te mogen maken. Dat heeft niet zo mogen zijn. Zijn teleurstelling én zijn achting voor haar heeft hij vormgegeven in dit luxueuze geschenk. Anderen, vrienden en bekenden van beiden, hebben vervolgens bijgedragen aan de bundel. Boudewijn Hackius deed dat nog in hetzelfde jaar, Willem Buytewech in 1612. Een aantal van deze bijdragen komt hieronder aan bod.

3 Bijdragen van anderen

Zoals we hebben gezien vormt het eerste deel van het liedboek van Anna Steyn een eenheid. In eenzelfde kalligrafisch schrift wordt tot en met fol. 37v in liederen, spreuken en gedichten de liefde van Cornelis van Beresteyn voor Anna Steyn verhaald. De bijdragen op de volgende pagina's van het liedboek handelen weliswaar alle over de liefde, maar een bepaalde ontwikkeling is in deze op elkaar volgende teksten en tekeningen niet aan te wijzen. Opvallend is wel dat veel teksten in dit tweede gedeelte zijn overgenomen uit contemporaine gedrukte liedboeken.

De tekst beginnend met de regel: ‘Wat wil Ick over bosch, wat wil ick over Zant’ (fol. 66v) gaat in het liedboek vooraf aan de tekening door Van Wieringen van een Amsterdams schip in een Levantijnse haven. De Van Thiels merken op ‘dat de tekening is gekozen bij het gedicht, niet het gedicht bij de tekening’. Van Wieringen beeldt niet het gedicht uit maar zoekt bij het gedicht een passend beeldend motief, zoals gebruikelijk bij de illustratie van liedboeken.¹³ Dit is juist. De tekst is namelijk afkomstig uit het liedboek *Den Bloem-hof van de Nederlandsche jeught* dat voor het eerst verscheen in 1608 en in 1610 werd herdrukt.¹⁴

Ook uit *Den Bloem-hof* afkomstig is een ‘Elegie’ die begint met de regel ‘Sal ick den tyt wel sien? Ach! sullen d’uren coomen’ (fol. 133r-134v). In de gedrukte versie in *Den Bloem-hof* is de tekst ondertekend met de spreuk ‘Maugre Envie’. In het handgeschreven liedboek van Anna Steyn vinden we er de signatuur onder van C. vander Laen. Volgens de Van Thiels is dit Cornelis van der Laen (geb. 1595).¹⁵ Van der Laen citeert hier ongetwijfeld uit *Den Bloem-hof*. Hij zal waarschijnlijk niet geïdentificeerd kunnen worden met de dichter van wie onder de zinspreuk ‘Maugré Envie’ bijdragen zijn opgenomen in *Den Bloem-hof* en andere liedboeken als *Den nieuwen verbeterden Lust-hof* (vierde druk 1610) en *Apollo* (1615).¹⁶

Een derde voorbeeld uit *Den Bloem-hof* is het ‘Nieu Liedeken Schoonste Nymphe van dit Wout // die mij hout’ (fol. 47r).¹⁷ Ook een vierde tekst is ontleend aan dit liedboek: ‘Hoe Wel t’verstant // gheensins de minne vliet’ (fol. 49v-50r) van P.C. Hooft.¹⁸ Deze teksten zijn door Boudewijn Hackius in het liedboek voor Anna Steyn geschreven, hoogstwaarschijnlijk in 1611, de datum onder belendende teksten van zijn hand op fol. 46v, 51r 55r en 57r. En als vijfde tekst die aan *Den Bloem-hof* is ontleend, kan genoemd worden: ‘Een Nieu liet op de wijze Phebi gulden strael’ dat begint met de regel: ‘Onder een lind groen’ (fol. 60v), geschreven door Gerard Sas.¹⁹

Cornelis van der Laen, Boudewijn Hackius en Gerard Sas hebben in het liedboek voor Anna Steyn dus teksten genoteerd die zij kenden uit *Den Bloem-hof van de Nederlandsche jeught* (1608 en 1610). Dit gegeven is een mooi voorbeeld van contemporaine receptie van liedteksten.

13 Van Thiel 2003: 51 en 62, noot 87 met een verwijzing naar Van Thiel 1983:128.

14 Exemplaar editie 1608, KB 1 B 17. De tekst is afgedrukt bovenaan in de linkerkolom van H3recto en draagt het opschrift ‘Sonnet’. De tekst is als nummer 60 uitgegeven in Van Dis en Smit 1955: 95. Zie over *Den Bloemhof* ook: Keersmaekers 1985a: 107, noot 47.

15 *Bloem-hof* 1608, E4r, p. 15, met het opschrift ‘Elegie’; Van Dis-Smit 1955, nummer 20; Van Thiel 2003: 54 en 63, noot 107.

16 De spreuk ‘Maugré Envie’ is waarschijnlijk ontleend aan de tweede strofe van het beroemde chanson van Clément Marot ‘Tant que vivray en aage fleurissant’ dat in het begin van de zeventiende eeuw zeer populair was. Het is in de *Nederlandse Liederenbank* van het Meertensinstituut te Amsterdam 18 maal als wijsaanduiding opgetekend. L. Strengolt (1976: 45-47) herkende in een lied van Revis dit lied van Marot als bron. De identiteit van ‘Maugré Envie’ is nog steeds niet achterhaald. De eerder voorgestelde kandidaten Dirk Pieters Pers of Theodoor Rodenburgh zijn niet de dichter.

17 *Bloem-hof* 1610, Van Dis en Smit 1955: no. 112

18 *Bloem-hof* 1608, Van Dis no. 27. Leendertz 1931: 41.

19 *Bloem-hof* 1608, Van Dis en Smit 1955: no. 110.

4 Vroege receptie van teksten van Bredero?

Tussen fraai kalligrafisch krulwerk staat op fol. 84r van het liedboek van Anna Steyn: 'Stem Marten Aepgens'. Deze wijsaanduiding verwijst naar een lied van Bredero, opgenomen in diens *Groot Liedboek*, maar ook al gedrukt in de bundel *Apollo* die in 1615 te Amsterdam verscheen. Het lied dat op de wijs van 'Marten Aepgens' gezongen wordt, begint in het liedboek van Anna Steyn met de woorden: 'Nifje, nifje, O jij ding'. Dit lied is de pendant van het lied 'Maerten Aepjes eer je gaet'. Beide liederen komen met de wijsaanduiding 'Eylaes amour wat gaet mij aen' voor in *Apollo*.²⁰

Van Bredero is ook een andere tekst in het liedboek terecht gekomen. Op fol. 88v-fol. 90r noteerde 'J.C.' (Johan Colterman) namelijk een 'Nieu amoureux Liedeken' met de beginregel 'Schoonste schoonheit wreet'. Dit is opgenomen in zijn *Boertigh, amoureux, en aendachtigh Groot Lied-Boeck*, maar ook al in zijn *Geestigh Liedt-Boecxken* uit 1621.²¹ De musicoloog Fred Matter meldt dat dit lied van Bredero al op 3 september 1614 door P.C. Hooft als wijsaanduiding gebruikt is.²²

Gedrukte bundels met liederen van de in 1618 gestorven Bredero zijn alleen postuum overgeleverd. Zijn *Geestigh Liedt-Boecxken* dat in 1621 bij de Amsterdamse uitgever Van der Plasse verscheen, moet al de vierde druk zijn. Uit opmerkingen in voorwoorden en dergelijke valt af te leiden dat de eerste verzameling liedjes van Bredero in 1616 te Leiden moet zijn uitgegeven door Govert Basson.²³ Het valt niet met zekerheid te achterhalen wanneer de bovengenoemde liederen van Bredero in Anna Steyns liedboek zijn geschreven. Zoals gezegd wordt onder verschillende liederen en ook op het titelblad het jaartal 1611 gevonden. Gezien de hierboven aangegeven aard van de samenstelling van de bundel is het goed mogelijk dat de bijdragen in het tweede deel na 1611 zijn ingeschreven. Dit kan mogelijk na 1615 zijn, na de verschijning van de bundel *Apollo*. Het valt evenwel ook niet uit te sluiten dat de inschrijving in deze luxe cadeaubundel in 1611 of 1612 is gebeurd. Als dat het geval is, dan hebben we hier te maken met een vroege optekening van liederen van Bredero. En dit levert een nieuw argument voor de juistheid van de constatering dat liederen snel hun weg vonden via handschriftelijke of mondelinge overlevering.²⁴

5 Handschriften en drukken

Het liedboek voor Anna Steyn is een voorbeeld van deze handschriftelijke overlevering. De hier besproken inhoud ervan maakt duidelijk dat geschreven en gedrukte boeken met liederen en gedichten uit het eerste kwart van de zeventiende eeuw een sterke onderlinge verwevenheid kennen. Handschriften en drukken zijn naast en met elkaar belangrijke bronnen voor onderzoek van vroegmoderne Nederlandse (lied)teksten. Enerzijds vinden we in de handschriften sporen van eer-

20 Stuiveling 1975: 53-58; Stuiveling 1983:199-204; Keersmaekers 1985b: 49-51.

21 Stuiveling 1975: 397.

22 Matter 1973: 43, noot 15; Tuynman en Van der Stroom 1994: nr. 132.

23 Stuiveling 1983: 11.

24 Grootes 1984: 283-284; Grootes 1996:29-42.

dere gedrukte werken en anderzijds vertegenwoordigen de handschriften vroegere bronnen voor repertoire dat we soms alleen kennen uit latere drukken.

De verwevenheid van druk en handschrift blijkt ook uit het feit dat er gemengde bundels bewaard zijn gebleven, gedrukte liedboeken waaraan geschreven liederen zijn toegevoegd.²⁵ Zo bevat een exemplaar van Heinsius' *Quaeris quid sit amor?* uit 1601 – al eerder ter sprake gekomen – het lied 'Doen daphne d'overschoone maeght' dat we kennen uit de *Friesche Lusthof* van J.J. Starter uit 1627 en twee andere liederen in handschrift.²⁶ Een exemplaar van *Den nieuwen lusthof* (Amsterdam 1602) telt zeven bijgeschreven liederen, waaronder Hoofts' 'Ick schou de werelt aen'. Dit is het lied van *Aegle* uit Hoofts *Theseus en Ariadne*, vs. 809-850.²⁷ In de collectie van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden bevindt zich een exemplaar van *Den Bloem-hof van de Nederlandsche Ieught* (Amsterdam, D.P. Pers 1610) met elf achterin bijgeschreven liederen en gedichten. Hieronder zijn twee liederen van Bredero: 'Sondach, sondach lestleden' en 'De harde winter strength, met al haer harde buyen'.²⁸ De bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam bezit een exemplaar van Daniël Heinsius' *Nederduytsche Poemata* uit 1616 waarachter tien teksten zijn bijgeschreven onder de titel 'Verscheyde Gedichten'.²⁹ Onder deze tien bevinden zich 'Rodderickx Brief aan Elisabet' met het incipit: 'Voochdesse van mijn Siel, regente van mijn leven' uit Bredero's *Rodderick ende Alphonsus* vs. 815-838,³⁰ de 'Mennyste Vrijage' van Starter³¹ en twee huwelijksgedichten op het huwelijk van Daniël Heinsius en Ermgaert Rutgers. Het ene is geschreven door de bruidegom zelf, het andere door Anna Roemers Vischer.³² Deze gemengde bundels zijn ook bekend uit Belgische collecties. Zo berust bijvoorbeeld een doorschoten exemplaar van Daniël Heinsius' *Emblemata Amatoria* uit 1608 in Gent.³³

6 Conclusie

In dit artikel zijn teksten uit het liedboek van Anna Steyn geplaatst in hun literaire context van ontstaan en receptie. Duidelijk is geworden dat de liedbundel in opzet een afscheidsbundel is, door (of in opdracht van) Cornelis van Beresteyn vervaardigd voor Anna Steyn, die zijn liefde niet beantwoordde. Vervolgens kon aannemelijk gemaakt worden dat anderen uit de vrienden- en kennissenkring van

25 Ik geef hier de 'bijvangst' van onderzoek dat ik deed naar exemplaren van *Den Bloem-hof van de Nederlantsche ieught*. Er zijn meer voorbeelden bewaard. Zie: Porteman 1983: 25-29; Snoep 1968-1969: 77-81; Veldhorst 2009: 60-63.

26 Exemplaar KB 1121 F 61.

27 Exemplaar KB 392 K 14. Tuynman en Van der Stroom 1994: nr. 13 *Apparaat* met andere vindplaatsen voor uitgaven in druk, o.a. *Den Nieuwen Lusthof*; Leendertz 1931: nr. 193; Keersmaekers 1985a: 80-83.

28 Signatuur Hs. Ltk. 2041. Stuiveling 1975: 126-130 ('Sondach') en 209 ('De harde winter strength'). Stuiveling 1983: 31 dateert 'Sondach' op 1610.

29 UBA, signatuur XI G 8. (Bij dit handschrift is een brief van P.J. Leendertz gevoegd d.d. 8-12-1912 met commentaar bij enkele teksten).

30 Kruyskamp 1973: 120-121.

31 Kleerkoper 1911: XVII, nr. 3.

32 Dit huwelijk vond plaats op 16 mei 1617. Schenkeveld-van der Dussen en De Jeu 1999: 20-22.

33 Beschreven door Maartje De Wilde in: De Cooman, Mees en De Wilde 2004: 34-35, nr. 33.

beiden bijdragen hebben geleverd aan de bundel, die uit andere gedrukte bronnen bekend zijn. Het liedboek voor Anna Steyn is een fraai voorbeeld van wat Porteman de ‘gebruiksliteratuur van de verliefde (en welgestelde) jonkheid’ heeft genoemd.³⁴ En deze gebruiksliteratuur vraagt om nieuw onderzoek op basis van beschikbare en nog te ontwikkelen databases, met name voor handschriftelijk overgeleverd materiaal.

Dankzij instrumenten als de STCN, de *Short Title Catalogue Nederland*, een nagenoeg volledig overzicht van gedrukte werken tot 1800,³⁵ en de *Nederlandse Liederbank* van het Meertens Instituut, zijn verschillende andere vindplaatsen voor bijdragen in het liedboek voor Anna Steyn opgespoord.³⁶

Het hier behandelde liedboek van Anna Steyn is een voorbeeld van het nut en de noodzaak om ook de in handschrift overgeleverde Nederlandstalige literaire werken uit de vroegmoderne periode centraal te beschrijven en toegankelijk te maken. Nelleke Moser heeft er al vaker voor gepleit: er zou een Nederlands equivalent moeten komen van wat Peter Beal deed voor de Engelse letterkunde: een overzicht van in manuscript bewaard gebleven werken.³⁷ Voorstellen om te komen tot DEMO, *Dutch Early Modern Manuscripts Online*, worden op dit moment ontwikkeld.

Bibliografie

- Van Boheemen en Van der Heijden 1999 – F.C. van Boheemen en Th.C.J. van der Heijden, ‘Rebustaal op Hollandse rederijersblazoenen’. In: *De zeventiende eeuw* 15 (1999), p. 131-140.
- Charbon 1973 – Marie H. Charbon, *Catalogus van de muziekbibliotheek. Deel II Vocale muziek van 1512 tot ca. 1650*. Den Haag, Haags Gemeentemuseum, 1973.
- De Cooman, Meeus en De Wilde 2004 – Ingeborg De Cooman, Hubert Meeus, Maartje De Wilde (red.), *‘Tot vermaeck van alle Sang-lievende Liedē’: het zeventiende-eeuwse Nederlandse lied in handschrift en druk*. Antwerpen, 2004.
- Van Dis en Smit 1955 – L.M. van Dis en Jac. Smit, *Den Bloem-hof van de Nederlantsche ieught*. Amsterdam/Antwerpen, 1955.
- Grootes 1984 – E.K. Grootes, recensie van Stuiveling 1983. In: *Literatuur* 1 (1984), p. 283-284.
- Grootes 1996 – E.K. Grootes, ‘Het jeugdig publiek van de ‘nieuwe liedboeken’ in het eerste kwart van de zeventiende eeuw’. In: M.Spies en J. Jansen (red.), *Visie in veelvoud. Opstellen van prof. Dr. E.K. Grootes over zeventiende-eeuwse letterkunde*, Amsterdam, 1996, p. 29-42.
- New Hollstein- Van Heemskerck – *The new Hollstein. Dutch & Flemish etchings, engraving and woodcuts 1450-1700. Maarten van Heemskerck. Part II*. Compiled by Ilja M. Veldman. Edited by Ger Luijten. Roosendaal, 1994.
- New Hollstein – Van Mander - *The new Hollstein. Dutch & Flemish etchings, engraving and woodcuts 1450-1700. Karel van Mander*. Compiled by Marjolein Leesberg. Edited by Huigen Leeftang

34 Porteman 1983:7-8. Het album van Elisabeth Reid wordt bewaard in de KB, signatuur 76 H 4. Aan dit exemplaar zijn ook liederen in handschrift toegevoegd. Ze zijn via de catalogus van de KB te bekijken. Zie ook: Grootes 1996.

35 Zie: www.stcn.nl

36 www.liederenbank.nl Met dank aan Louis Grijp en Martine de Bruin. De Liederbank wordt uitgebreid dankzij het aan de Utrechts universiteit onder leiding van Dieuwke van der Poel uitgevoerde NWO-project ‘Dutch Songs Online’. Zie: <http://www.uu.nl/faculty/humanities/en/research/researchinstitutes/ogc/research/researchprogrammes/musicology/research/Pages/dutchsongsonline.aspx>

37 Moser 2007a en Moser 2007b. Zie voor Peter Beal: *Catalogue of English Literary Manuscripts 1450-1700 (CELM)*: <http://ies.sas.ac.uk/cmpps/Projects/CELM/index.htm>

- en Christiaan Schuckman. Rotterdam, 1999.
- Keersmaekers 1985a – A.A. Keersmaekers, *Wandelend in Den nieuwen Lust-Hof*. Nijmegen, 1985.
- Keersmaekers 1985b – *Apollo of Gesangh der Musen*, uitgegeven door A. Keersmaekers. Deventer, 1985.
- Kleerkoper 1911 – M.M. Kleerkoper, *Bibliographie van Starters werken*. 's-Gravenhage, 1911.
- Kruyskamp 1973 – G.A. Bredero's *Rodderick ende Alphonsus*. Ingeleid en toegelicht door C. Kruyskamp. Culemborg, 1973.
- Leendertz 1931 – P. Leendertz Jr., *Bibliographie der werken van P.C. Hooft*. 's-Gravenhage, 1931.
- Matter 1973 – G.A. Bredero's *boertigh, amoreus, en aendachtigh Groot Lied-Boeck. De melodieën van Bredero's Liederen verzameld, ingeleid en toegelicht* door F.H. Matter. 's-Gravenhage, 1973.
- Moser 2007a – Nelleke Moser, 'Vroegmoderne Nederlandse manuscriptcultuur in diachroon en internationaal perspectief: van blinde vlek tot multifocale glazen'. In: *Neerlandistiek.nl* 07.09d (gepubliceerd oktober 2007).
- Moser 2007b – Nelleke Moser, '“Poezijlust en vriendenliefde”. Literaire sociabiliteit in handschrift en druk na 1600'. In *SpL* 49 (2007), p. 247-264.
- Porteman 1983 – P.C. Hooft, *Emblemata amatoria*, ingeleid, uitgegeven en toegelicht door K. Porteman. Leiden, 1983.
- Schapelhouman en Leerintveld 1998 – M. Schapelhouman en A. Leerintveld, 'Liedboek van Anna Steyns'. In: *Bulletin van de Vereniging Rembrandt* 8 (1998) 2, p. 10-13.
- Schenkeveld-Van der Dussen en De Jeu 1999 – *Gedichten van Anna Roemersdochter Visser*. Een bloemlezing met inleiding en commentaar door Riet Schenkeveld-van der Dussen en Annelies de Jeu. Amsterdam, 1999.
- Snoep 1968-1969 – D.P. Snoep, 'Een 17de eeuws liedboek met tekeningen van Gerard ter Borch en Pieter en Roeland van Laer'. In: *Simiolus* 3 (1968-1969), p. 77-81.
- Strengolt 1976 – L. Strengolt, 'Revius en Marot'. In: L. Strengolt, *Bloemen in Gethsemané. Verzamelde studies over de dichter Revius*. Amsterdam, 1976, p. 45-47.
- Stuiveling 1975 – G. Stuiveling e.a., *Bredero's boertigh, amoureux, en aendachtigh Groot Lied-Boeck*. Deel 1. Culemborg/Leiden, 1975.
- Stuiveling 1983 – G. Stuiveling e.a., *Bredero's boertigh, amoureux, en aendachtigh Groot Lied-Boeck*, Deel 2. Culemborg/Leiden, 1983.
- Van Thiel 1983 – P.J.J. van Thiel, 'De illustraties van Bredero's Liedboek'. In: Stuiveling 1983, p. 89-159.
- Van Thiel 2003 – Irene en Pieter van Thiel, 'Anna Steyn en de schrijvers en tekenaars in haar liedboek'. In: *Bulletin van het Rijksmuseum* 51 (2003) 1, p. 36-63.
- Tuynman en Van der Stroom 1994 – P.C. Hooft, *Lyrische poëzie*. Nieuwe tekstuitgave door P. Tuynman, bezorgd door G.P. van der Stroom. Amsterdam, 1994.
- Veldhorst 2009 – Natascha Veldhorst, *Zingend door het leven. Het Nederlandse liedboek in de Gouden eeuw*. Amsterdam, 2009.
- Wesseling 2008 – Ari Wesseling, 'Devices, Proverbs, Emblems. Hadrianus Junius' *Emblemata* in the Light of Erasmus' *Adagia*'. In: *Con parola brieve e con figura. Emblemata e imprese fra antico e moderno* a cura di Lina Bolzoni e Silvia Volerrani. Pisa, 2008, p. 87-130.

Adres van de auteur

Ad Leerintveld
Koninklijke Bibliotheek
Postbus 90407
2509 LK Den Haag
ad.leerintveld@kb.nl